

העלייה, הגולה והיישוב

דליה עופר

מבוא

ההמונים רוצים לנסוע, והיהודי הפשוט לא יודע מדוע לא יוכל לנסוע.¹

ברור שארץ ישראל אינה מציעה עדיין פתרון לכל יהודי פולין, העלייה לארץ היא בהכרח מוגבלת, ולכן יש צורך בעלייה מובחרת. הציונות אינה מפעל פילנטרופי. אנו זקוקים פה לטיפוס המעולה של יהודים שיפתחו את הבית הלאומי...²

ארץ ישראל זקוקה היום לא למהגרים סתם אלא לחלוצים, וההבדל ביניהם פשוט. המהגר בא לקחת מן הארץ, החלוץ בא לתת לארץ. לפיכך אנו תובעים זכות בכורה לעלייה החלוצית, במשמעה הרחב ביותר של מילה זו. כשם שאנו מבינים את עצם השם חלוץ במשמעותו הרחבה ביותר. ופירושו לא רק עבודה חלוצית, אם כי היא יסוד החלוציות, אלא גם הון חלוצי לאומי ופרטי, רוח יוזמה חלוצית, כוח ארגון חלוצי, יצירה משקית חלוצית. בעלייה חלוצית כזאת אנו רואים תנאי מוקדם להגשמת הציונות.³

... עובדה זו, השמדת 6 מליון יהודים... עלולה להרוס את הציונות מיסודה וגם את התביעה הציונית... לדעתי התוכן הממשי של תביעתנו הוא להביא מיד מליון יהודים לארץ ישראל... לפתוח להם בתי תמחוי בארץ ישראל, להביא אותם לארץ ולהזין אותם פה. כל הפליטים היהודים שישארו באירופה – להעביר אותם לארץ ישראל. לא בעל כורחם. מי שלא ירצה לא יעלה, אבל שיתנו לעם היהודי זכות פוליטית ואמצעים להעביר אותם מיד...⁴

1 בפגישה עם שליחי ההסתדרות ותנועות הנוער בוורשה מיום 19 באפריל 1933, ד' בן-גוריון, זכרונות, א, תל-אביב 1971, עמ' 611 (להלן: בן-גוריון, זכרונות, א).
2 שיחה עם הנציב העליון מיום 17 באוקטובר 1933, שם, עמ' 672.
3 נאום בקונגרס הציוני מיום 24 באוגוסט 1933, שם, עמ' 661.
4 דברים בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 20 ביוני 1944, אצ"מ, פרוטוקולים, 39/2.

... אנחנו עומדים עכשיו על סף גמר המלחמה, כאשר רוב היהדות נשמד, עכשיו יש הנימוק הכי חשוב והכי מעשי לפתרון לא ציוני, כי אין יהודים. מעולם לא היה נשק אנטי ציוני כזה, כל אחד שואל את עצמו את השאלה: מנין ניקח יהודים כשביל ארץ ישראל. אנחנו עומדים אולי בשעת ההכרעה האחרונה: כן ארץ ישראל או לא ארץ ישראל ליהודים!⁵

דברים בנושא העלייה לארץ, בנסיבות השונות של הזמן, אמר דוד בן-גוריון בפתח התקופה הנדונה (1933) ובסיומה (1944), והם מדגימים מעבר מגישה סלקטיבית לעלייה לעמדה הרואה בעלייה המונית וחופשית עקרון של פעולה מדינית. השינוי בעמדתו של בן-גוריון מעוגן בהבנה והערכה של המציאות החדשה של העם היהודי והמצב החדש במערכת המדינית שבה פעל, והוא פרי של התפתחות איטית, שראשיתה בשנות השלושים המוקדמות. דבריו, שביטאו הסתגלות למצב פוליטי וקיומי חדש, לא חרגו מעמדתו המהותית בשאלת ההגשמה הציונית; זו צריכה ליצור חברה יהודית בעלת איכות מיוחדת. אולם חל שינוי בתהליך היווצרותה של אותה חברה. לגבי דיור, היתה אחדות-גורל מוחלטת בין העם היהודי בארץ ובגולה, אשר חייבה מערכת של הנחיות-פעולה משותפות להבטחת הקיום היהודי, באמצעות ההגשמה הציונית בארץ-ישראל. בן-גוריון התנגד לגישות שהציגו ניגוד, התנגשות או דיכוטומיה בין האינטרס של היהודים בגולה לבין הישוב בארץ. לדעתו, קשרי-גומלין, הדדיות ואחריות כוללת הם הבסיס ליחסים שבין היישוב והגולה. על הגולה לעזור ליישוב במאבקיו ועל היישוב לנהוג על-פי הכלל של 'אל תעזב הגולה לנפשה'.⁶ העלייה היתה הביטוי המלא ביותר ליחסים אלו, שכן היא הבליטה את הצורך ההדדי של העולים בארץ-ישראל ושל ארץ-ישראל בעולים. המשקל היחסי של צרכים אלו במדיניות העלייה הציונית היה תלוי בנסיבות הזמן.

לענייננו, המושג 'גולה' ישא שתי משמעויות: האחת, חיים מחוץ לארץ-ישראל ללא סממנים של קביעה עצמאית של מהלך ודרך החיים הקיבוציים (כמו יהודי מערב-אירופה וארצות-הברית); והשנייה, מציאות של חיי יום-יום בקהילות יהודיות נרדפות הנתונות לשלטון אנטישמי. במאמר זה נעקוב אחר ההתפתחות שחלה בגישתו של בן-גוריון לעלייה, הן כביטוי לאידיאולוגיה הציונית שלו והן כביטוי למדיניות שבאמצעותה רצה להגיע להשגת יעדי התנועה. נתרכז בשלושה מוקדים: הראשון, שינוי עמדותיו ביחס למעגל המשתתפים בהגשמה הציונית, ממדיה, והקצב הנדרש לביצועה, בחמש השנים הראשונות לעליית הנאצים לשלטון; השני, יחסו לוועידת אויאן ועיתויה, שבו מבוטאת עמדתו לגבי אפשרויות ההגירה לעומת העלייה; השלישי, גישתו לעלייה במחצית השנייה של תקופת המלחמה המשקפת את השינוי שנתחולל בעמדתו בעקבות המלחמה והשוואה, ואשר באה לידי ביטוי במגמות מדיניותו גם בשנים שקדמו להקמת המדינה.

שינוי עמדות

התפתחות עמדתו של בן-גוריון מעוגנת בגישות והשקפות על מקומה של העלייה ברעיון ובמעשה הציוני ובגורמים הפוליטיים הפנימיים והחיצוניים שבמסגרתם התפתחה המדיניות הציונית

5 שיבת הנהלת הסוכנות מיום 28 בספטמבר 1944, שם, שם.

6 ד' בן-גוריון, במערכה, א, תל-אביב תש"י, עמ' 20-22 (להלן: בן-גוריון, במערכה).

עולים מגרמניה מוקעים
בסירות אל חוף יפו,
נובמבר 1933

הכוללת. העלייה לארץ-ישראל היתה אחד העיקרים החשובים ביותר באידיאולוגיה ובמעשה הציוני. להוציא את אחד העם, הוגי הדעות הציוניים הסכימו, שקיבוץ גלויות הוא ערך עיקרי ויעד מרכזי של ההגשמה הציונית. נחלקו הדעות ביחס לביצוע – העיתוי הטוב ביותר לארגונה של העלייה, באילו אמצעים צריך לארגנה וכיצד צריך לקבוע את סדר העדיפויות של העולים. ביצוע העלייה נתקל בקשיים רבים ובעיקר בצורך להכשיר את התנאים לקליטה בארץ – מקומות עבודה ומגורים. מדיניות העלייה הציונית, שנתגבשה בראשית השלטון הבריטי, לא גרסה עלייה חופשית והמונית, אלא עלייה מבוקרת על-ידי יכולתו של המשק היישובי לקלוט את העולים החדשים. אך היא לא חייבה קשר סטטי בין יכולת הקליטה של המשק לבין היקף העלייה. כושר הקליטה צריך היה להימדד מתוך התייחסות אל הפיתוח בטווח הבינוני והארוך, ובעיקר על-פי המטרה – להגדיל את האוכלוסיה היהודית ולהבטיח לה בסיס כלכלי איתן. הפיתוח של היישוב היהודי לא היה מבוסס, כמו ברוב החברות, על הפוטנציאל האנושי שבארץ או אפילו על זה הנמצא בגולה; אלא מותנה היה מלכתחילה בהכשרת האנשים, שיעלו וייצרו בארץ את התשתית לקליטה נוספת. לפיכך, כבר מראשיתה של ההגשמה הציונית נתפתחו גישות הרואות בדינמיות ובצמיחה את המרכיב העיקרי של הכלכלה היישובית, ומהן נגזרו גם אמות-מידה לקביעת המתאימים לעלייה. כאן קבעו השיקולים הכלכליים, כמו כושר העבודה של המועמד לעלייה, גילו, מצב בריאותו ומיבנה גופו, מקצועות מועדפים, כגון מקצועות חקלאיים או מלאכות-בניין, והיו גם שיקולים חברתיים ופסיכולוגיים, כמו אישיותו, יכולתו לשתף פעולה עם הזולת ולחיות תחת לחץ חברתי וכלכלי. בשנת 1919 קבע ארתור רופין, שהיה מן החשובים שבמעצבי הגישה לפיתוח הכללי של הארץ, אמות-מידה לעולה המועדף. היו אלה קריטריונים כלכליים-חברתיים,

שבמסגרתם ניסה להביא בחשבון את מכלול התכונות הנפשיות והפיסיות הנדרשות לאיש הצעיר, כדי שיוכל להתמודד בהצלחה עם המשימות של העבודה וההגשמה הציונית.⁷ למערכת-העדפות זו היה גם בסיס אידיאולוגי. דמותו של 'החלוץ המגשים', רעיון שהגה יוסף טרומפלדור כדי לגייס את הצעירים בעם לפעילות ציונית, היתה פועל-יוצא של גישה אליטיסטית לדמותה ופעילותה של התנועה, ולאדם לו היא שאפה ונוקקה. במהלך התפתחותו של היישוב היתה חשיבות גם לשיקולים של הפוליטיקה המפלגתית הפנימית בעיצובה של מדיניות העלייה וביצועה. אלה נבעו מן התחרות על השלטון בתנועה הציונית, שכן הרכב העולים השפיע גם על מערך הכוחות הפוליטיים ביישוב.

השלטון המנדטורי קבע את המסגרת הביצועית לעלייה על-פי שתי הנחות-יסוד: האחת, ששיקולי הדעת של מעצבי העלייה יונחו על-ידי הגורמים הפועלים בארץ-ישראל ולא על-ידי מצבם של היהודים בגולה. השנייה, שהמצב הכלכלי השורר בארץ הוא שיקבע את מספר העולים; כלומר, כושר הקליטה הכלכלי של המשק להעסיק אנשים נוספים. הקשר בין היכולת לפתח את הארץ לבין היכולת להרחיב את אוכלוסייתה היהודית היו אפוא אבני היסוד של מדיניות העלייה הבריטית. המנהיגות הציונית קיבלה באופן עקרוני גישה זו, אך חלקה על השלטונות המנדטוריים בעצם הבנת המונח 'כושר הקליטה' ומידת הדינמיות הכלכלית הטמונה בו. לפיכך, רבו הוויכוחים בין שלטונות המנדט ונציגות היישוב, שנושאים היה כושר הקליטה בזמן נתון.

הציונים והבריטים צריכים היו להגיע לכלל שיתוף-פעולה ותיאום כדי לבצע מדיניות-עלייה הלכה למעשה. הבסיס לכך היה ההבנה ההדדית באשר לחשיבות העלייה מחד גיסא, ומרכזיותו של העקרון הכלכלי בקביעת היקפה מאידך גיסא. המחלוקת נבעה מאי-ההסכמה הציונית להפריד את היקף העלייה מן הצרכים של היהודים בגולה, ומהתפישות השונות של כושר הקליטה הכלכלי והדינמיות שהעלייה עצמה תורמת לצמיחתו של המשק. אך במהלך השלטון המנדטורי חלו שינויים במדיניות העלייה הבריטית, אשר שינו את התייחסותם של שלטונות המנדט לכללים האופרטיביים של העלייה.

אלה היו גישות היסוד לעלייה בפתח התקופה הנדונה. נוספו עליהן מתחים פוליטיים פנימיים בייחוד המאבק החריף בין הרביזיוניזם ותנועת העבודה, ונושאים השנויים במחלוקת, כמו הגדרת המטרה הסופית של התנועה הציונית, קצב ההתפתחות האופטימאלי של המפעל הציוני והדרכים לגיוס המשאבים לפיתוחו של הבית הלאומי. כל אלו השפיעו לא במעט על מדיניות העלייה הציונית. גם הערכות הפוליטיות הקשורות ליחסים עם הערבים והבריטים, והשינויים בכוונותיו של השלטון לתמוך בהגשמת הבית הלאומי, היו מהותיים לקביעת מדיניות העלייה.

שנות השלושים היו מן העשורים הקשים ביותר שידעה התנועה הציונית בהיסטוריה הקצרה שלה. בראשיתן הגיע לסיומו המשבר הגדול בעקבות העלייה הרביעית, במחציתן באה העלייה ההמונית של יהודי גרמניה ופולין, שהגיעה לשיאה בשנת 1935 עם עלייתם של 65,000 עולים; ובסיומן פורסם 'הספר הלבן' של 1939. רבים היו הגורמים שהשפיעו על גורלם של היישוב,

7 א' רופין, שלושים שנות בנין בארץ ישראל, ירושלים תרצ"ו, עמ' 61-73 (להלן: רופין, שלושים שנות בניין). כמו כן ראה: 'התנחלותם של יהודי גרמניה', עמ' 100-113; י" מצר, הון לאומי ובית לאומי 1919-1921, ירושלים תשל"ט, חלק ראשון; N. Halevi, 'The Political Economy of Palestine under the British Mandate', pp. 456-469. *MES*, XIX (1983) וכן ראה M. Mossek, *Palestine Immigration Policy under Sir Herbert Samuel*, London 1978, pp. 65-95

התנועה הציונית והעם בגולה בשנים אלה. במזרח-אירופה ובמרכזה הגיעו היחסים שבין העם היהודי לסיביתו למשבר, שממדיו היו חסרי-תקדים, והצורך להגר מארצות אלה נעשה יותר ויותר אקוטי. במאבק על השליטה בתנועה הציונית היתה יד אנשי תנועת הפועלים על העליונה, שראשיה גרסו עלייה סלקטיבית לארץ, על-פי אמות-מידה מחמירות. זאת אף שההתנגדות החריפה ביותר לעמדתם באה מן הרבציונים, שהעמיד את העלייה החופשית כתביעה ראשית במסע הבחירות לקונגרס הציוני הי"ז. בעת הזאת הוכחה יכולתה של הארץ להתפתח, להרחיב את כלכלתה, ולהציע עבודה וחיים חדשים למאות אלפי בני-אדם. בעת ובעונה אחת ניצב גם המכשול החמור ביותר להגשמה הציונית – ההתנגדות הנחושה של הלאומיות הערבית. זו, באמצעות השביתה והמרד, השפיעה על המדיניות הבריטית, שעד אז האמינה באפשרות לגשר בין היהודים והערבים בארץ-ישראל. המדיניות הציונית נאלצה אפוא להתמודד בתקופה זו עם שתי התפתחויות חדשות, שתבעו שידוד מערכות. האחת, נבעה מההחמרה בגורל היהודים בגולה, והשנייה – מהשינוי שחל בעמדתו של השלטון המנדטורי כלפי ארץ-ישראל וההגשמה הציונית. שתיהן היו מעוגנות בשינויים ובאירועים שנתחוללו באירופה ובמזרח-התיכון מראשית שנות השלושים – המשבר הכלכלי הגדול, מלחמת איטליה-חבש, התגברות הלאומיות הערבית במצרים ובסוריה ועלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה.

הרחבת מעגל המשתתפים והגברת קצב ההגשמה

עליית היטלר לשלטון בשנת 1933, הביאה את הציבור היהודי ומנהיגי התנועה הציונית לחשיבה מחודשת על מקומה של ארץ-ישראל והעזרה שהיא יכולה להציע ליהודים במצוקה. בדברי בן-גוריון שצוטטו לעיל⁸ באה לידי ביטוי העמדה המקובלת בתנועת העבודה על הצורך בעליית נבחרים להכשיר את הארץ לקראת הגשמת הרעיון של קיבוץ הגלויות; קרי, להכינה לקליטה כלכלית וחברתית של המונים. לדעת בן-גוריון, תפקידה של התנועה הציונית היה לאפשר לחלוצים להגשים את יעדיהם בעזרת השקעות-הון והעברת אנשים וכספים לארץ-ישראל, שמטרתם העיקרית היתה לאפשר עלייה רחבה. גישה זו חייבה הדריות בתהליך התכנון והביצוע של העלייה בין היהודים שנמצאו בגולה לבין היישוב בארץ; שכן המקור להמונים ולכספים בלשונו של רופין, היה בארצות הגולה, ואולם הביצוע של הקליטה היה בידי היישוב. גישה כזו לעלייה לארץ חייבה תכנון רחב של מקורות ומשאבים שהיו בידי העם היהודי, וחלוקתו לצורכי הכלל.

בשנת 1933 נוצר מצב, בו תכנון כזה נראה כר-ביצוע יותר מבעבר. גורלה של יהדות גרמניה הכניס למעגל הנוקמים והמעוניינים בעלייה ציבור רחב ובעל אמצעים. אילו ניתן היה לתכנן כהלכה את העברת ההון לארץ-ישראל והשקעתו בתבונה בכלכלה הארץ-ישראלית, אפשר היה להציע באמצעותו עזרה לציבור יהודי רחב שנמצא במצוקה. אלה היו ללא ספק הרעיונות שהדריכו את ראשי התנועה הציונית, כאשר שקלו את חשיבותו של 'הסכם ההעברה' עם גרמניה.

ספן ראשי של לשכת העלייה של הסוכנות היהודית לא"י ושוטר ערבי, מפקחים על ירידת עולים ביפו, נובמבר 1933

בעקבות ההחרפה במצוקת יהודי אירופה גברו הלחץ על המשרדים הארץ-ישראליים והצורך להרחיב את מעגל המשתתפים בפועל בהגשמה הציונית. אף-על-פי ששימש מזכיר ההסתדרות והיה ער במיוחד לבעיות העלייה בתנועת 'החלוץ', לא חיפש בן-גוריון את העולים מקרב תנועות הנוער ומקורבי תנועת הפועלים בלבד. בשיחה עם שליחי ההסתדרות ומנהיגי הנוער שהתקיימה בוורשה באביב 1933, שמע על הגידול הרב בתנועת 'החלוץ', שמנתה (כפי שדיווחו החברים) כחמישים אלף חבר, מהם כחמישית (11,000) בהכשרות. הוא לא נטש את העקרון, שיש לבחור בקפידה את העולים לארץ, גם אם הם חברי 'החלוץ', והתנגד להצגת העלייה החופשית והבלתי-מבוקרת גם כתעמולת בחירות. בדבריו בכינוס מפלגתו שנערך ב-29 בנובמבר 1932, החיל את המושג 'חלוץ' למי שמוכן היה לבוא לארץ ולהעניק לה מכוחו, ולא רק על מי שהוכשר בתנועה חלוצית לקראת ההגשמה. כל מי שחיפש חיים יוצרים ולא פילנטרופיה היה, לדעתו, שותף להגשמה הראויה של הציונות. בן-גוריון, חיפש תשובה לשאלה, 'מי הם האלמנטים היכולים להתיישב בארץ ישראל', וכיצד ניתן 'להציע התישבות לאומית בריאה לא רק של חלוצים כי אם של חוגים אחרים...'. הוא רצה בעלייתם של מי שכינה 'חלוצי ההון', שיביאו לארץ את כל מאורם ורכושם. בן-גוריון לא היה היחיד וגם לא הראשון שביטא עמדה זו בתנועה הציונית או בתנועת הפועלים; הוא הלך בעקבות רופין וארלוזורוב, שהתעמקו בשאלות של מימוש האפשרויות החדשות שהמציאות הגרמנית זימנה להגשמה הציונית. עם זאת, הניסוח שלו קונקרטי יותר ומתייחס לעמדות ברורות של תנועת העבודה, שחייבה בעיקר עלייה של חלוצים.⁹

הרחבת המשתתפים במעגל ההגשמה הציונית היה רק מרכיב אחד שהשתנה בגישתו של בן-

9 ד' בן-גוריון, זכרונות, א, עמ' 559. לגבי המספרים שמזכיר בן-גוריון, ראה לעיל, הערה 1. נתונים נרחבים על התפתחות 'החלוץ' בפולין בראשית שנות השלושים ראה: ל"א שריד, החלוץ ותנועות הנוער היהודי בפולין 1913-1939, תל-אביב 1979, עמ' 465-489.

גוריון בתקופה זו. המרכיב האחר היה קצב ההגשמה הציוני, שצריך להיות מהיר יותר מבעבר. הסיבות לכך נעוצות בראייה כוללת של המצב בגולה בעולם ובארץ: 'הקטסטרופה של עמנו, המשבר בעולם, הסכנות האורכות לנו בארצות השכנות והאפשרויות המתגלות בארץ — גוזרות עלינו שינוי מידות'. משפט זה מתוך מכתב לחיים וייצמן, שבו ניתח בן-גוריון את המצב הכללי בארץ, במזרח-התיכון, בעולם היהודי והלא-יהודי, ואת היחסים עם הנציב העליון וקופ, שהעלה מחדש את התביעה להקמת מוסדות ייצוגיים בארץ כדי לרצות את הערכים — מבטא את דרך התבוננותו הכוללנית במציאות. הוא ראה אפשרויות המכוננות בפיו 'משיחיות', למרות המציאות המסובכת. הוא הדגיש את העובדה, שבכל שבוע פקדו מאות יהודים את חופי הארץ והביאו עמם רכוש ורצון להתערות בה; וכי למרות אי-הנחת של הערכים מגלי-עלייה אלה, המשיך הנציב העליון להתיר את העלייה בקצב שלא היה בעבר.¹⁰

בעקבות כך גזר אחריות משותפת והדדית של חלקי העם השונים. אחריות משותפת זו הטילה על היישוב למצוא דרך, שבאמצעותה ניתן ליישב את מירב האנשים במשאבים מצומצמים ככל האפשר, לפעול במהירות ובהיקף רחב מבעבר. הגורמים המיישבים צריכים היו ללמוד ליישב לא 'בדרך הישנה ובמלוא הצידוד', אלא 'בעזרת כניסת הון פרטי, ריבוי עבודה עברית ומציאת קרקע לאומית'.¹¹ המנהיגות המדינית של התנועה הציונית צריכה להבין, שהגיעו 'ימי הגדולות' לתנועה, שחלפו הימים של ההגשמה המסורתית, ששמחה על כל מחרשה נוספת ונקודת התיישבות חדשה וראתה בכך הישג גדול. על המדיניות לנצל את שעת הכושר החדשה, שנוצרה בעקבות המציאות היהודית והעולמית. בן-גוריון דיבר על עלייה של מאה אלף נפש בשנה, כאשר מספר העולים הגדול ביותר אותו ידעה הארץ בשנות העלייה הרביעית היה 35,000 נפש. במהלך השנתיים הראשונות מאז עליית הנאצים טען בן-גוריון, שהמדיניות הציונית צריכה לנקוט בטקטיקה של אופנסיבה כלפי הארגונים השונים בעולם היהודי וכלפי הבריטים. מהם הוא דרש הרחבה של מכסות העלייה והגמשת הקריטריונים שקבעו אותן, וכן התעלמות מטענות הערכים נגד העלייה והסכנות שהיא טומנת עבורם.

מן הארגונים היהודיים תבע להכיר בזכותה של התנועה הציונית להנהיג את פעולות העזרה ליהודי גרמניה בדרך שתוביל לפתרון קונסטרוקטיבי, ולהציע לרתום את משאביהם בהתאם לכך. היתה בעיניו הבחנה ברורה בין מה שמסוגלים לעשות גורמים לא-ציוניים לבין הפתרון הציוני. בדרכיהם של הראשונים ראה פילנטרופיה, שתעזור באופן חלקי ובטווח הקצר בלבד; בעוד שהציונות הציעה חיים בריאים ושיקום מהותי. בעניין זה ראה בן-גוריון ניגוד אמיתי בין הציונות לבין אלה שראו אפשרות לחיים יהודיים מלאים בגולה. 'אנו עומדים בפני צרור שאלות הממצות את כל הפרובלמטיקה היהודית — הניגוד שבין ההתבוללות הפילנטרופית והציונות, בין קבוצת עשירים והעם המאורגן, בין גולה ובין ארץ ישראל. (ההדגשה שלי, ד"ע). המושג 'גולה' דברים אלה הוא בעל משמעות אידיאולוגית ברורה, ואינו מתאר מציאות-חיים בלבד.¹² לציבור הציוני הרחב קרא לתמוך בתנועת הפועלים, אשר רק היא מציעה פתרונות אמיתיים, ולא דמגוגיה של עלייה חופשית כאשר אין זו ברת ביצוע. מן התנועה הציונית דרש לראות עצמה

10 מכתב בן-גוריון לייצמן מיום 26 באוקטובר 1933, בן-גוריון, זכרונות, א, עמ' 673-674.

11 שם, עמ' 559.

12 דברים בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 31 בדצמבר 1935, אצ"מ, פרוטוקולים, 25/1.

כמנהיגות כוללת: 'העם היהודי שאנו אחראים לגורלו (ההדגשה שלי, ד"ע) אינו הפקר, לא תוכל להיות אנרכיה בעבודת ההצלה'.¹³

מאז סוף 1935, ובעיקר מאז פרצה השביתה הערבית והמרד האלים, היתה האופטימיות של בן-גוריון ביחס לשעת הכושר, מסויגת יותר. הוא לא שינה מגישתו בדבר הרחבתו של מעגל המשתתפים בהגשמה הציונית והאמין שצריך להמשיך בעקביות להרחיב את התשתית הכלכלית כדי לקלוט עולים רבים. אולם עמדתו כלפי בריטניה נעשתה ממותנת יותר. הוא לא גרס, שיש ללחץ עליה באופן בלתי-מחושב, אפילו לא בשאלות העלייה, והיה מוכן להתנחם בעובדה, שהעלייה לא פסקה, למרות אלימות הערבים ודרישתם המפורשת להפסקתה. בתקופה זו בלט בשיקול דעתו משקלו של 'הכוח המוסרי' של היהודים. המונח ביטא את אמונתו בצדקתה של הציונות ובכורח הגשמתה. 'הכוח המוסרי' חייב את היישוב לנהוג באיפוק, בהבלגה, ולא לאמץ שיטות של אלימות, כפי שעשו הערבים. לדעתו, על הציונות להפגין כוח זה במדיניותה, לתכנן את צעדיה ולהביא בחשבון את גישתה המצפונית של בריטניה לשאלת הפליטים היהודים ואת המבוכה, שאחזה במדינאיה בעקבות ההתנגדות הערבית הנחרצת. הוא טען, כי העקרון החשוב ביותר, בו לא ניתן לפגוע, הוא המשך העלייה, וסבר שעליה להתבצע בהסכמתה של בריטניה. בן-גוריון חשב, שעקב אירועי שנות השלושים צריכה המדיניות הציונית לשקול מחדש את השלמתה עם גישת שלטונות המנדט, שהפרידו בין גורלה של ארץ-ישראל לבין שאלת הפליטים היהודים. בראשית שנות העשרים המנהיגות הציונית הסכימה בפועל לגישה זו, גם משום שלא הצליחה לגייס משאבים לקליטת העולים שהגיעו לארץ. היא נמנעה מעימות עם בריטניה גם בעניין המחלוקת על יכולת הקליטה של המשק; זאת משום שברוב ההשקפות הציוניות היתה הסכמה לעקרון של כושר הקליטה הכלכלי. אולם גורלם של יהודי גרמניה עורר מחדש את הנושא, ובחומרה. לדעת בן-גוריון, הגיע הזמן לעורר דיון מחדש בסוגייה זו, אם כי הוא לא הציע לזנוח כליל את העקרון של כושר הקליטה הכלכלי של הארץ.¹⁴ בשנות המרד הערבי היה בן-גוריון מוכן להתייחס בהבנה לקשייה המדיניים של בריטניה ולהתפשר על מספר העולים, אף שהיה מודע לפער שבין היקף העלייה לבין העזרה שהארץ יכולה להושיט לקיבוצים שנמצאו במצוקה. במצב הפוליטי המיוחד שנוצר בעקבות המרד, היה העקרון של המשך העלייה החשוב ביותר. אמנם העלייה שלנו קוצצה, ומי יודע עוד אילו סכנות אורבות לנו אבל זכותנו הפרינציפיונית לעלייה אושרה כאשר לא אושרה אף פעם. אם לאחר שתי שנות אלה של אש ודם לא הופסקה העלייה, לא תעז עוד שום ממשלה אנגלית להפסיקה. אבל לא רק הזכות הפרינציפיונית אושרה. במשך כל חודשי האמים עלו לארץ 35,000 יהודים. אין זו גלות גרמניה. אין זו גלות פולין, אבל באלפים שנות גלות לא היינו כל כך מפונקים. (ההדגשות שלי, ד"ע).¹⁵

13 שם, שם, וכן ראה בן-גוריון, זכרונות, א, עמ' 600.

14 עמדת הסוכנות בדבר כושר הקליטה הכלכלי של הארץ, שטענה כי יש להעריך את התפתחות המשק בטווח הארוך, ולא רק את היכולת לקליטת ידדים עובדות בעת ההערכות לקביעת השדיול (מכסות העלייה) התקבלה על דעת הוועדה המלכותית שנתמנתה לחקור ולהציע מדיניות בארץ-ישראל בעקבות המרד הערבי ב-1936. ראה: Palestine Royal Commission, Report of the Palestine Royal Commission, London 1937

15 בן-גוריון, במערכה, א, עמ' 59.

ועידת אויאן

בשנת 1938 הגדיר בן-גוריון את הטרגדיה היהודית בכך, שנמנע מארץ-ישראל להושיט את מלוא העזרה ליהודי אוסטריה וגרמניה. אולם הוא לא הציע עדיין עלייה המונית וחופשית. גישתו לשאלת 'בחירת העולים' לא חרגה באופן משמעותי מעמדתה המסורתית של תנועת העבודה; היא עברה שינוי מכריע רק בשלהי 1938 ובעקבות מדיניותה החדשה של בריטניה להקמת הבית הלאומי, שינוי שהביא בסופו של דבר לפרסום 'הספר הלבן', במאי 1939. בן-גוריון סבר, שאם בתקופה זו יופרד גורל יהודי אירופה מגורלה של ארץ-ישראל, תהיה סכנה גדולה לעצם קיומה של הציונות. הדבר בלט במיוחד בעת שעלתה היוזמה האמריקנית לכינוס ועידת אויאן. כוונותיו של הנשיא האמריקאי למצוא פתרון של הגירה לפליטים היהודים, המחישו את הסכנה שארבה לציונות ולעם היהודי. אם הפורום הבינלאומי לא ישכנע ביעילותו ואמינותו של הפתרון הציוני לקלוט המוני פליטים יהודים, הוא ייאבד מחשיבותו וערכו, ולכך לא היה סיכוי במצב המדיני שנוצר ערב כינוס הוועידה. השאלה כיצד יתארגן ולאן יתקו המאמץ המדיני הבינלאומי והבין-יהודי להגירתם של יהודי גרמניה, היתה לאבן-בוחן, כפי שאמר בן-גוריון, לאמינותה של הציונות. התנועה הציונית ובן-גוריון עצמו לא שללו הגירת מספר גדול של יהודים גרמנים לארצות אחרות. בכל התכניות הציוניות להגירה ועלייה היו הצעירים ובעלי המקצועות המתאימים מיועדים להגיע לארץ-ישראל, ואילו האחרים אמורים היו להגר לארצות אחרות. אולם למאמץ המדיני הכולל, היהודי והבינלאומי, שהיה צריך להיות מנווט לפתרון שאלת היהודים, ולא רק להצלחתם של פליטים נרדפים, היתה רק כתובת אחת. היה זה תפקידה של התנועה הציונית לעמוד בראש תכנון הגירתם של יהודי גרמניה ולכוונה, גם כאשר תכניות ההגירה היו ממומנות על-ידי מוסדות וארגונים לא-ציוניים. בן-גוריון טען, שחייבת להיות העדפה מוחלטת לארץ-ישראל בחלוקת המשאבים הכלכליים שעמדו לרשות הגירת היהודים. שני מוסדות יהודיים בינלאומיים – הקונגרס היהודי העולמי, שנחום גולדמן היה אחד ממנהיגיו, והמשרד ליישוב יהודי גרמניה בלונדון ובירושלים, בהנהגתם של וייצמן ורופין, שפעלו עם המועצה לעזרת יהודי גרמניה – היו דוגמה לדרך המעורבות הציונית בעזרה ליהודי גרמניה.¹⁶ אך ועידת אויאן העמידה בסכנה את התכניות האלה. גם עיתויה של הוועידה היה גרוע לציונות. 'בעיני העולם הרחב דמתה עכשיו ארץ ישראל לספרד. בארץ שיש בה מהומות וזורקים בה כל יום פצצות ורוצחים נפשות ושוררים בה חוסר עבודה וקפאון כלכלי – אין פותרים שאלת פליטים', אמר בן-גוריון בישיבת הנהלת

16 ביחס לתכנית ההגירה ליהודי גרמניה ראה: ד' פרנקל, 'בטרם שואה: המדיניות הציונית כלפי מצוקת יהודי אירופה לנוכח שלטון הנאצים בגרמניה 1935-1937', חיבור לשם קבלת התואר מוסמך האוניברסיטה העברית, ירושלים 1983; א' מרגליות, 'בעית הצלתם של יהודי גרמניה 1933-1939, הסיבות לעיכוב יציאתם מתחום הממשל הנאצינאל סוציאליסטי', נסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה, ירושלים תשל"ו, עמ' 202-218; א' רופין, 'שלושים שנות בניין, עמ' 263-264. על המועצה לעזרת יהודי גרמניה, הקמתה וקשריה עם הגויינט, ראה: Y. Bauer, *My Brother's Keeper, A History of the American Joint Distribution Committee 1929-1939*, Philadelphia 1974, pp. 154-155

הסוכנות שדנה בעמדותיה כלפי הוועידה.¹⁷ אם ועידת אוויאן תקבל את העמדה הבריטית, שהפרידה בין בעיית הפליטים היהודים וארץ-ישראל, הוסיף בן-גוריון וטען, הדבר יוכיח בעליל שאין הציונות יכולה לעזור ליהודים הזקוקים למקלט. בכך ייפתח פתח להצעות הטריטוריאליסטיות, שהעלו גורמים יהודיים ולא-יהודיים כאחד. את העניין הראשון הגדיר כהיפוכו של סאן-רמו, ואילו ההצעות הטריטוריאליסטיות, שהיו לדעתו חסרות סיכוי מעשי, עלולות לגזול את המרץ והמשאבים, שהעם היהודי והקהילה הבינלאומית יכולים להשקיע במטרה הקונסטרוקטיבית.

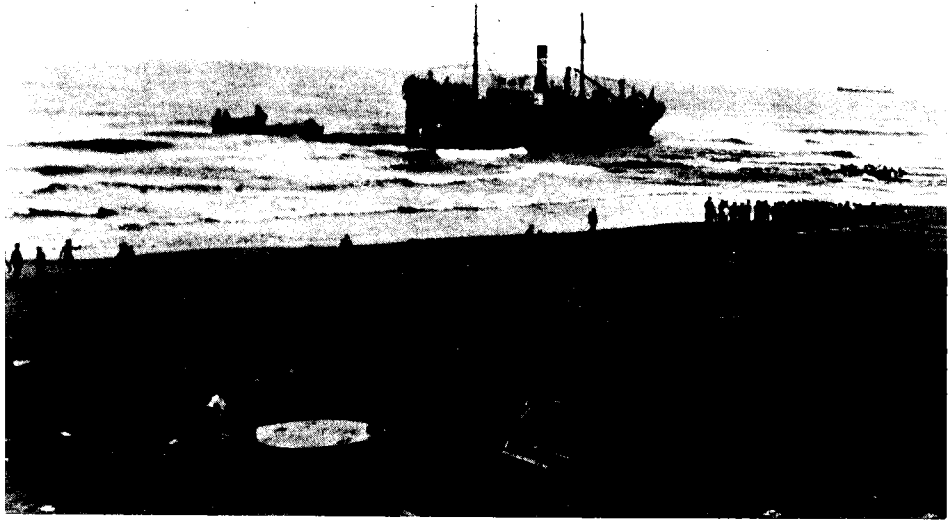
בקיץ 1938 חשב בן-גוריון, שמיותר לפרוש את המצוקה היהודית בפני העולם כולו, כפי שיהיה בוועידת אוויאן. הכול כבר ידעו והכירו את מצוקת היהודים, וגדול היה חששו, שמא תוצג גם חולשתו של העולם היהודי, ובכך תביא את הציונות לחוסר-אונים פוליטי. לכן, חשב בן-גוריון, אם לא ניתן למנוע את כינוס הוועידה, על וייצמן עצמו להשתתף בה, עם משלחת נכבדה מן הארץ, כדי לסכל כל כוונה לחבל במעמדה של הציונות.

מבקרים רואים בעמדה זו של בן-גוריון התעלמות ממצוקת יהודי אירופה והעדר רצון כן לעזור לפתרונה. ההזדמנות הגדולה של העם היהודי להיעזר ביוזמתו של נשיא ארצות-הברית נמרדה אצלו באמת המידה של טובת ארץ-ישראל והגשמת הציונות. לדעתם, זוהי גישה אידיאולוגית נוקשה, שמנעה ממנו ומתומכיו התייחסות הומאנית ולאומית נכונה, שעל-פיה הערן 'כל בני ישראל ערבין זה בזה' צריך היה להדריך את המדיניות הציונית.¹⁸ אולם, כאמור, בתפיסתו של בן-גוריון לא היתה הפרדה בין הצלת העם היהודי לבין ההגשמה הציונית. כינוסה של הוועידה ללא נציגות יהודית כוללת, ללא הסכמה לתת לתנועה הציונית אפשרות להציג את עמדותיה, והשתתפותו של נציג בריטי שהיה ידוע כעוין לציונות — עוררו חשדות וחששות אצל המנהיגות הציונית כולה. אלו היו הימים בהם גברה אי-הבהירות לגבי גורלה של הצעת החלוקה של ועדת פיל, שהיתה המדיניות הבריטית המוצהרת בארץ-ישראל. דווקא התעצמותן של הסכנות לקיום הפיסי והכלכלי של היהודים בגרמניה, אוסטריה וארצות מזרח-אירופה חידדו עוד יותר את רגישותם של המנהיגים הציונים שקראו להישמר מפני הוצאת הציונות וארץ-ישראל מחוץ למעגל הגורמים היכולים לסייע ולתרום את חלקם להגירת היהודים ולהצלחתם. דברים אלו היו מטוכנים יותר לדעת בן-גוריון וחבריו בהנהלת הסוכנות, מאשר הסיכוי הקלוש לקבלתן של החלטות אופרטיביות של יעדי ההגירה ודרכיה. הוא לא האמין, שיהיה בכוחה של הוועדה להגיע לכלל החלטות של ממש; ודווקא משום כך, העריך בן-גוריון, הפגיעה בציונות תהיה בלתי-נמנעת. הוועידה תהיה במה למתנגדי הציונות, שיעמדו על כך, כי הדין בפתרון בעיית הפליטים ייערך, מבלי שארץ-ישראל תעמוד כמרכז-הצלה אפשרי.

חיפוש דרכי מאבק חדשות

החשש מפני הטריטוריאליזם לא הירפה מבן-גוריון גם לאחר שוועידת אוויאן לא הצדיקה את התקוות שחלו בה. יתירה מזו, מדיניות 'הספר הלבן' עוד חיזקה את הערכתו בדבר חולשתה של

17 ישיבת הנהלת הסוכנות מיום 26 ביוני 1938, אצ"מ, פרוטוקולים, 28/1.
18 ש"ב בית-צבי, הציונות הפוסט אוגנדיית במשבר השואה, תל-אביב תשל"ז, פרק ז'.

אוניית המעפילים
'פריטה' בחוף תל-
אביב, 22 באוגוסט
1939

התנועה הציונית, שננטשה על-ידי בריטניה והעולם הדמוקרטי. מאז סתיו 1938 חשב בן-גוריון, שקשה תהיה ההחלצות מהמבוכ אליו נקלעה התנועה הציונית, בגלל המצב הבינלאומי. 'שעת הכושר' הגדולה לא היתה עוד, והמציאות הציגה עם יהודי נרדף וחלש, אשר תלותו בבעלי-בריתו (בריטניה) גדלה עוד יותר. צריך היה לחפש דרכי-מאבק חדשות, שתאמנה למצב המיוחד בו נמצאו העם והתנועה.¹⁹

בפרק-זמן זה ביטל בן-גוריון את התנגדותו ל'עלייה ב', התנגדות שהעמידה אותו בהתנגשות עם רבים מעמיתיו בתנועת הפועלים. הוא תיכנן להפוך את 'עלייה ב' לכלי מרכזי של המאבק הציוני באמצעות 'מרד העלייה'. היתה זו תכנית להביא לארץ בפרק זמן-קצר אוניות רבות, ועל סיפונן עולים שלא זכו ברשימות-עלייה חוקיים, ולהכריח את הבריטים להשתמש נגדם בכוח, אם יהיה ברצונם למנוע את כניסתם לארץ. פעולה זו תעורר דעת-קהל נועמת ומחאה בינלאומית נגד בריטניה, שיחייבו את ממשלתה לחזור בה ממדיניות המגבילה את העלייה היהודית. זוהי סוגייה רחבה, בעלת פנים רבות, וכאן נדגיש רק כיצד היא מאירה את היחסים בין הארץ לגולה.²⁰

בן-גוריון רצה להשתמש במנגנון ובתנועה, שנוצרו באופן ספונטאני על-ידי 'החלוץ', בית-ר ופליטים שברחו מפני הנאצים, 'למלחמת שחרור לאומית'. בעמדה זו, המעמידה במרכז את המאבק המדיני על ארץ-ישראל, היתה הדדיות בין הארץ לגולה. לדעת בן-גוריון, צריך היה העם היהודי לנצל באופן היעיל ביותר את המשאבים, שהיו לחלקיו השונים, כדי לצאת מן המבוכ. המשאבים שעמדו לרשות היישוב, היו היכולת לגייס כוח-אדם ולארגן עלייה לארץ בכל הדרכים. ה'כוח' של יהודי הגולה היה בכורח לצאת את אירופה. לכורח זה היתה 'עוצמה מוסרית', שאותה רצה בן-גוריון לגייס לטובת המאבק היהודי:

מה שנעשה עכשיו בגרמניה ליהודים אינו סוף אלא התחלה. מדרכי היטלר ילמדו מדינות אנטישמיות אחרות. אחרי גרמניה יבוא תור פולניה... מליוני יהודים עומדים עכשיו

19 ראה: בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 80-89.

20 'אבני', יחסה של ההסתדרות הציונית לעלייה הבלתי ליגלית לארץ ישראל 1918-1939, עבודה לקבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 1981.

עולים שנחתו על החוף
באופן בלתי-לגאלי
מתרכזים סמוך לגבעת
מיכאל (מצפון לנס-
ציונה), אוקטובר 1939

בפני כליון גופני. שאלת הפליטים נעשתה עכשיו שאלה עולמית ושאלה דוחקת ואנגליה מתאמצת להפריד עכשיו בין שאלת הפליטים לשאלת ארץ ישראל. ההיקף האיום של בעיות הפליטים מחייב פיתרון טריטוריאלי, ופתרון מהיר ואם ארץ ישראל אינה קולטת מוכרחים למצוא טריטוריות אחרות. והציונות עומדת עכשיו בסכנה... לא עלייה מצומצמת לא עלייה רחבה, דרושה לנו עלייה המונית עליה של מאות אלפים... בלי עלייה גדולה הציונות עלולה לרדת מעל הפרק ואנו עלולים להפסיד את הארץ... לא מלחמה על עלייה, אלא על ידי עלייה, מרד עלייה (ההדרגות במקור).²¹

מדבריו התבקש שינוי של גישות שהיו קיימות ביישוב ביחס לדרכו החברתית כלכלית וביחס לאמצעים המדיניים שהוא נקט עד עתה. בן-גוריון קרא לבטל כל מגבלה כלכלית על העלייה לארץ וכל קשר בין אפשרויות הקליטה לבין מספר העולים; להעז ולהסתכן בשיכון הבאים במחנות-עולים, בהם לא יוכלו לעבוד, וצריך יהיה לכלכל אותם כמו במחנות-פליטים; ולא להירתע מפני האפשרות, שהעולים יתאכזבו מן הארץ משום שלא ימצאו בה את מקומם ויחפשו מקומות-הגירה אחרים. דווקא במצב של חולשה מדינית קרא בן-גוריון למאבק לאומי באמצעים רדיקאליים; בעוד שבתקופת המרד הערבי, כאשר הסכנה שנשקפה ליישוב היתה רבה, הוא תבע גישה מתונה ומבליגה. אז, העריך בן-גוריון, עמדו ליישוב העם היהודי שהיה מוכן לעלות בהמוניו, הפוטנציאל העצום של פיתוח הארץ, כפי שהיה בין השנים 1933-1935, ותמיכה מדינית של בריטניה. כאשר יכולתו של העם היהודי לממש פוטנציאל זה נבלמה על-ידי מדיניותה החדשה של בריטניה, צריך היה לנקוט באמצעים רדיקאליים.

21 דברי בן-גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 11 בדצמבר 1938, אצ"מ, פרוטוקולים 29/1, וכן דבריו בישיבות הנהלת הסוכנות מיום 7 בינואר ו-17 ביולי 1939, שם, שם.

עם פרוץ המלחמה נאלץ בן-גוריון להתאים את עמדותיו למציאות החדשה. הוא שאף להגיע לדרך-פעולה, המתנגדת למדיניות הבריטית בארץ-ישראל, ולשתף עמה פעולה במלחמתה נגד היטלר, שהיתה מלחמתו של העם היהודי. דווקא בתקופה זו העריך, שעל המדיניות הציונית של היישוב להתרכז כענייני הארץ. 'המפנה הכללי של העניינים בעולם אינו מבשר טובות. ומחובתנו להתרכז בייחוד בדאגתנו לארץ. הדאגה לעם ישראל לתפוצותיו היא כיום למעלה מכוחות אנוש'. (ההדגשה שלי, ד"ע). בהמשך לדברים אלו נקב בן-גוריון במשימות שהיישוב צריך להתמודד עמן — עלייה והקמת צבא. שני אלה חשובים משום שאחריותו של היישוב היא 'לדאוג קודם כל לעתיד העם היהודי'. נוצר אפוא מצב, שחייב לנהל מדיניות נפרדת בין היישוב והגולה; אבל מצב זה נבע מן הצורך שלא לאבד את העיקר, את המצפן — עתיד העם היהודי.²² עתיד העם היהודי תלוי היה, לדעתו של בן-גוריון, בכוח עמידתו של היישוב, אשר נשקפה לו סכנה גדולה. בשנתה הראשונה של המלחמה חשש בן-גוריון מפני הרפיון שעלול לאחוז ביישוב. נבצר ממנו להתפתח, שכן הוא נותק ממרכזי הצמיחה הטבעיים שלו — הקהילות היהודיות באירופה; והוא לא יכול היה להשתתף באופן פעיל במלחמה. בן-גוריון חיפש דרכים לבטא ציונות לוחמת, כיוון שציונות שאינה לוחמת בתקופת המלחמה תביא בהכרח להשלמה עם המציאות המדינית, כפי שנקבעה ב'ספר הלבן'. בחודשים הראשונים של המלחמה העריך עדיין, כי בכוחה של 'עלייה ב' להיות הגורם שישמור על 'הציונות הלוחמת'. אולם כבר באביב 1940 חשב, שבגלל קשיים בארגון העלייה, לא תהיה 'עלייה ב' המכשיר היעיל ל'ציונות לוחמת'. עיקר מרצו הופנה למדיניות השיתוף, באמצעותה קיווה לבנות את כוחו של היישוב היהודי בארץ ואת חובה המדיני והמוסרי של בריטניה כלפי הציונות, לאחר המלחמה.²³ בשנים 1941 ו-1942 היה בן-גוריון עסוק בגיבוש המדיניות שתנקוט התנועה הציונית לאחר המלחמה, אשר נודעה לאחר-מכן כ'תכנית בילטמור-ירושלים'. העלייה הרחבה של מיליוני פליטים לארץ-ישראל היתה מרכיב חשוב בתכנית, שעיקרה הקמת 'קומנוולת יהודי' בכל ארץ-ישראל. בתכנית זו לא חרג מן הגישה המקובלת, כי כדי להקים מדינה יהודית יש להגדיל באורח משמעותי את היישוב היהודי; והוא הציע את הדרך של העלייה ההמונית. גם בכך המשיך בן-גוריון את הקו שפיתח מאז ראשית שנות השלושים, ובעיקר ב-1939. הכמות הפכה להיות הגורם המכריע, ולא האיכות. התחזית ששני מיליונים של עולים יעלו מייד לארץ, נבעה מהערכות על עקירתם של יהודים ממקומות מגוריהם ומן המחיר בנפש שגבתה המלחמה.²⁴

22 דברים משיבת הנהלת הסוכנות מיום 17 בספטמבר 1939, שם, שם.

23 על עמדתו של בן-גוריון ל'עלייה ב' בתקופת מלחמת-העולם השנייה, ראה: דליה עופר, העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה 1939-1942, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1983, א, עמ' 39-55.

24 דוגמה מובהקת לתפיסתו של בן-גוריון את יעדיה וגורמיה של המדיניות הציונית בתקופה זו ונימוקיהם ראה בדבריו, 'הגולה והיישוב' (מסיבת עיתונאים מיום 26 בפברואר 1941), בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 46-51. וכן ראה: 'גלבר', 'המדיניות הציונית וגורל יהודי אירופה 1939-1942', קובץ יד ושם יג (תש"ס), עמ' 129-157.

ילדים מהונגריה
שהגיעו במסגרת עליית
הנוער לחיפה במהלך
מלחמת-העולם, 19
בינואר 1943

השנים האחרונות למלחמה

בשלהי 1942 וראשית 1943 צריך היה לעמת את המדיניות הציונית עם הידיעות המוטמכות על 'הפתרון הסופי' והיקף ההשמדה של יהודי אירופה. הדיונים הראשונים בשאלה התנהלו שבועות ספורים לאחר אישור תכנית בילטמור בוועד הפועל הציוני המצומצם בירושלים. לא ניתן היה להתעלם מן השאלה, האם יותרו שני מיליונים של יהודים באירופה לאחר המלחמה? ושאלה זו הדהדה באורח גלוי וסמוי בדיונים על גורל יהודי אירופה בהנהלת הסוכנות, בוועד הפועל הציוני, בהסתדרות ובמפלגה.

שתי הציטטות האחרונות שהבאנו בראשית דברינו,²⁵ מבטאות את תחושותיו של בן-גוריון משקלט את משמעות 'הפתרון הסופי' והשפעתו על המשך הקיום היהודי ועתיד הציונות. מן הדברים עולה חרדה עמוקה לתוצאות הכוללות של 'הפתרון הסופי', שעלול להביא לחיסולה של הציונות, ביחד עם הרצח ההמוני של יהודי אירופה. בן-גוריון, שבראשית המלחמה תיכנן את עמידתו של היישוב למען הצלת העם, חיפש עתה את הדרך לעשות זאת, למרות הרצח באירופה. בדיונים שנתקיימו במוסדות היישוב כדבר דרכי התגובה וההצלה שהיישוב יכול לנקוט, שררו מבוכה רבה ותסכול. הדעות נעו בין שתי השקפות מנוגדות: האחת, שחובת היישוב להתרכז אך ורק בפעולות למען הצלת הגולה ולכך יש להקדיש את כל המשאבים, גם אלו שנועדו להתיישבות לעזרת המשפחות של המגויסים. השנייה, שגם בעת הזו אל ליישוב לזנוח את בניין הארץ, שכן בחידוש החיים בה קיים הסיכוי היחיד להמשך הקיום היהודי. בן-גוריון לא גרס, שעל היישוב והתנועה לנטוש כל פעילות ציונית ולעסוק בהצלה בלבד; אך גם לא היה בין אלו אשר הצביעו על הניגוד של פעילות בשני התחומים ועל ההכרח לקבוע מראש סדר-עדיפויות. הוא העריך את המשמעות מרחיקת הלכת של 'הפתרון הסופי' לגבי המשך הקיום היהודי והציונות; אך בהתבטאויותיו המועטות יחסית בנושא, לא הסכים לגישה שהביעו חברים בהסתדרות, כמו מלך

נרישטאט, המבטלת את הערך של כל מעשה ציוני לנוכח השואה, או את עצם קיומה של הציונות, כפי שהתבטא ריכרד ליכטהיים בזנבה. בן-גוריון לא חשב, שההצלה תהיה יעילה יותר או נרחבת יותר, אם היא תהפך ליעד הראשון או היחיד של התנועה הציונית; אדרבה, גישה כזאת היתה, לדעתו, מסוכנת לקיומו של היישוב. הפעילות היהודית כולה היתה קשורה למגבלות שיוצרות המעצמות והמלחמה, ולפיכך העריך, שגם את פעולות ההצלה ניתן לבצע רק במסגרת מגבלות אלה. הוא לא עיצב קו מדיני רדיקאלי כלפי המעצמות, כדי לאכוף עליהן מדיניות של הצלת יהודים, כיוון שלא האמין כי ניתן להצליח בכך. גם אם חשב שהצלת הגולה היא למעלה מכוחו של היישוב, לא גרס שהדאגה לגולה אינה עניינו המרכזי של היישוב, ושיש להתרכז בענייני היישוב בלבד (כפי שהתבטא בראשית המלחמה).

בן-גוריון חיפש את מדיניות 'האפשרי', ולמרות הכאב, ביקש לשקול באופן מציאותי ורציונאלי אילו פעילות-הצלה היו בנות-ביצוע. צריך היה לבדוק מה ניתן לעשות באמצעות המעצמות, למרות גישתן להצלה, ומה יכול היישוב לבצע באופן עצמאי. הוא לא האמין, שהמעצמות תקבלנה את ההצעה להפציץ את ערי גרמניה כדי להעניש את הגרמנים על רצח היהודים, או שהן תסכמנה לתכנית של החלפת יהודים באזרחים או חיילים גרמנים. הוא תמך בפעולת ההצלה של משלחת היישוב בקושטא וראה בחיוב את הנסיונות לנצל את האינטרסים של הביון הבריטי למען יצירת קשר, שליחת עזרה ליהודים וכמובן למען ארגון העלייה. תכניות העלייה היו בעיניו חשובות במיוחד, והוא האמין שבדרך זו לא רק שינצלו יהודים מידי הנאצים ובעלי בריתם, אלא הם אף יתקרבו לעניין הציוני. בן-גוריון הגה רבות בשיתופם של הניצולים במסגרת המאבק הציוני לאחר המלחמה. אמנם הוא העדיף שציונים וחברי התנועות החלוציות יבואו לארץ, ויהיו שותפים נאמנים של המאבק וההגשמה, אך גרס שבפעולת ההצלה יש לקחת כל יהודי שניתן להציל, ללא שיקולים תנועתיים; וזה היה, לדעתו, האינטרס הציוני. מעל לכל, חשב, יש להתאמץ במיוחד בהצלת בני-נוער, גם משום שניתן לחנכם בארץ לערכים ציוניים ולחיים חדשים.²⁶

עלייה המונית כתכנית מדינית

העלייה ההמונית של כל הניצולים הפכה לעיקר בתכנית המדינית, אותה ראה בן-גוריון כמחויבת המציאות למרות ובגלל השואה. ככל שהמציאות היהודית בגולה נתבהרה, נתברר גם שהקשיים בהגשמת הציונות נעשו מסובכים ומורכבים יותר. אחד ממוקדי הכוח החשובים של הציונות – המוני היהודים במזרח-אירופה, שחיפשו בית – לא היה קיים עוד. מתנגדי הציונות לא נחלשו במהלך המלחמה; נהפוך הוא, חלקם אף נתחזקו. בן-גוריון חיפש מוקד-כוח, שבאמצעותו ניתן יהיה לגייס תמיכה מדינית, וזה נמצא בהעלאתה של שארית הפליטה לארץ-ישראל. על ניצולי

26 דיון נרחב על מדיניות ההצלה של מנהיגות היישוב בארץ ראה: דינה פורת, הנהגה במילכוד: היישוב נוכח השואה 1942-1945, תל-אביב 1986; ט' פרילינג, 'מעורבותו של ד' בן-גוריון בפרשת הצלת ועליית הילדים ובפולמוס הקליטה, נובמבר 1942 – מאי 1945', א, חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד (להלן: פרילינג). על עמדתו של בן-גוריון ראה במיוחד ישיבות הנהלת הסוכנות מיום 23 ו-29 בנובמבר, 6 ו-13 בדצמבר 1942, אצ"מ, פרוטוקולים 40/1; ישיבת מרכז מפא"י מיום 6 בדצמבר 1942, אה"ע, 24/42.

ניצולי שואה
במחנה המעפילים בעתלית

השואה, יהודי ארצות האסלאם, ארצות-הברית ואירופה המערבית לפעול בצוותא. גיוס מלא של כל חלקי העם ייצור ריכוז של כוח, שיוכל להפעיל את הלחץ המדיני והמוסרי הנדרש על הממשלות הנוגעות בדבר. ניצולי ההשמדה, יהודים במצוקה ויהודי ארצות החופש — כולם יחדיו היו בהשקפתו של בן-גוריון 'שארית הפליטה' של העם היהודי. הוא השתמש במושג זה בדרך המסורתית היהודית, המבטאת את הקשר שבין התורבן והגאולה. אך בניגוד לרוב חבריו, שראו בניצולי השואה את שארית הפליטה, חשב בן-גוריון שהעם היהודי כולו הוא השארית. כל הציבור שמנה מיליוני יהודים, היה זקוק להצלה, והצלתו אפשרית רק על-ידי שינוי מעמדה המדיני של הציונות. אם תשכיל המדיניות הציונית להפוך את שארית הפליטה לגורם בעל משקל בשיקולים המדיניים של המעצמות, יבוא, לדעתו, השינוי המיוחל. שילוב מצוקתם של ניצולי השואה עם היכולת והנכונות של הציונות לעזור להם, ושיתופן של הקהילות היהודיות האחרות במתקפה מדינית על דעת-הקהל בארצות הדמוקרטיה יביאו להגשמת התכנית הציונית. עיקר ראשון בהשקפתו היה העלאתם לאלתר של הניצולים לארץ, ולא השתתפותם המיידית והמלאה בהתיישבות ובבניין הארץ. שיכונם במחנות ארעיים בארץ ותכנית לשיקום חייהם בה היו מדגימים את עוצמתם המוסרית של הציונות והיישוב גם בשלהי המלחמה ולאחר שהמעצמות לא הראו נכונות לעזור ליהודים, האמין בן-גוריון שלצדקתה של הציונות נודעה חשיבות בשיקולי המעצמות לאחר המלחמה.

נעילה בוועידת אוויאן,
קריקטורה של אריה נבון, 1939

העלייה היתה החוליה המחברת בין כל הגורמים שהזכרנו. הניצולים שיגיעו לארץ, גם אם יודקו לפרק-זמן מסוים בטרם יתחילו את חייהם החדשים, יהפכו את המשימה הזו למכנה משותף של העם היהודי כולו. בגולה תיווצר מנהיגות, שתפקידה יהיה לארגן וליזום את תנועת העלייה, בעזרתם של שליחי היישוב. מנהיגות זו, מבין ניצולי השואה, תוכל להרחיב את מעגל הציבור המעורב על-ידי פעילות ארגונית וחינוכית בקרב הקבוצות השונות המיועדות לעלייה. העלייה תאפשר ליהודים שחיו בקהילות החופשיות, ובעיקר בארצות-הברית, לתרום את חלקם לשיקום הניצולים, לא במחנות באירופה, אלא בארץ-ישראל. בכך תקשור אותם באופן בלתי-אמצעי לבניין הארץ. ארגון העלייה יהפוך את היישוב לפעיל באופן ישיר בהצלת שארית הפליטה, וייצור את שיתוף הפעולה ההכרחי בין היישוב לבין העולים והגולה. ולבסוף, העלייה תחייב את המעצמות להירתם לתמיכה בציונות, משום שלא תוכלנה להתחמק מן האחריות המוטלת עליהן לעשות לשיקומם של יהודי אירופה שניצלו.²⁷

במחצית השנייה של 1944 חזרה העלייה להיות המכשיר המדיני העיקרי בגישתו של בן-גוריון. התביעה לעלייה המונית שימשה אמצעי הלחץ העדיף על המעצמות והמכשיר היעיל לגיבוש

27 ראה דברים בישיבת מזכירות מפא"י מיום 15 בדצמבר 1943 ו-26 בינואר 1944, אה"ע, 24/43; ישיבות הנהלת הסוכנות מיום 3-26 בינואר 1944, אצ"מ, פרוטוקולים 39/2, וכן דליה עופר, 'מניצולים לעולים: שארית הפליטה נוכח העלייה, 1943-1944', הרצאה בכינוס חוקרי שואה, יד ושם, אוקטובר 1985 (בדפוס).

החזית היהודית הפנימית. בן-גוריון חשב על עלייה בשיתוף עם המעצמות, אשר תתרומנה אוניות שתעלנה על סיפונן אלפי יהודים ניצולים. הוא חשב על העברת האוכלוסין ויישובם, שנעשתה בין יוון לטורקיה לאחר מלחמת-העולם ראשונה, כדגם לביצוע התיישבותם של העולים. הוא דאג להכנת תכניות לפיתוח כלכלי ולהכשרת קרקע להתיישבות כדי שהעלייה הגדולה תהיה תכנית בת-מימוש כאשר תוגש למעצמות. גישתו של בן-גוריון במחצית 1944 לעלייה ההמונית, שונה היתה מזו שהתבטאה ב'מרד העלייה' בשלהי 1938, אף שהיו בה יסודות דומים. ב-1944 הוא לא שאף לפעולה מהפכנית והפגנתית, שתחייב את בריטניה לשנות את מדיניותה בארץ-ישראל. לא 'עלייה ב' היתה דרך הפעילות העיקרית, לדעתו, כי אם תביעה חד-משמעית לעלייה המונית, שהיתה מעוגנת בצורכי הניצולים ובאחריותן של המעצמות לעזור להם; לא הצגת 'תכנית בילטמור', שהיוותה מכלול של תביעות מדיניות ובה היתה העלייה מכשיר מרכזי, אלא התרכזות ביסוד האחד — העלייה. עם זאת הוא התכוון 'לאנוס' את בריטניה וארצות-הברית להסכים לעלייה המונית לארץ. הנימוק לכך הוא הכורח המוסרי, והוא דומה לנימוקים שהשמיע בזכות תכנית 'מרד העלייה'.²⁸

לקראת ועידה יהודית עולמית

פולמוס נוסף, שבו גילה בן-גוריון עמדה בלתי-מתפשרת, מדגים את גישתו המאחדת לעם היהודי ואת תפיסתו בדבר התלות המוחלטת בין שארית הפליטה, גורל הציונות והיישוב בארץ-ישראל. היה זה בוויכוח על כינוסה המיועד של הוועידה היהודית העולמית בנובמבר 1944.

הארגונים הציוניים האמריקאניים, שהיו מאוגדים במסגרת המועצה היהודית (American Jewish Conference), החליטו לכנס ועידה יהודית בהשתתפות נציגים מן הקהילות השונות ברחבי העולם. מטרת הוועידה היתה לדון בבעיות הקשורות לחידוש החיים היהודיים אחרי המלחמה. בין היוזמים והמארגנים של הוועידה היו נחום גולדמן, אריה טרטקובר ויעקוב רובינזון, מנהיגים ציונים ופעילים בקונגרס היהודי זה שנים. הדגם שעמד בפני יוזמי הרעיון, היה כינוס הארגונים היהודיים ערב ועידת השלום בוורסאי, שבו נדונה האסטרטגיה המדינית היהודית והציונית. בוועידה היהודית העולמית התכוונו לדון בהבטחת שוויון זכויות היהודים בארצות אירופה השונות; בשאלה האם לתבוע עבור הניצולים זכויות של מיעוט לאומי או זכויות אזרחיות בלבד; אילו ערכויות בינלאומיות דרושות כדי להבטיח את מימוש הזכויות לאחר המלחמה; בהחזרת הרכוש היהודי שנלקח בעקבות התחיקה האנטישמית; בהגדרת תפקידיהן של הממשלות השונות בהחזרת הרכוש היהודי; בדרכי הענישה של פושעי-מלחמה נאצים על השתתפות ברצח היהודים. פרט לכך התכוונו המנהיגים הציונים באמריקה לחזור ולאשר את 'תכנית בילטמור', מבלי לקיים דיון מחודש על התכנית השנויה במחלוקת.

היוזמה לכינוס הוועידה החלה עוד בראשית שנת 1944, וארגונה דרש את הסכמתו של משרד החוץ האמריקני, שנתן אשרות-כניסה לנציגי הארגונים היהודיים מארצות אירופה, אמריקה

28 ראה דברים בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 20 ביוני, אצ"מ, פרוטוקולים 39/2. וכן ראה ישיבות הסוכנות מיום 23 ביולי, 28 בספטמבר, 11 באוקטובר 1944, שם; ישיבת מזכירות מפא"י מיום 10 באוקטובר, אה"ע, 24/44.

והאימפריה הבריטית. סטטיניוס, תת-שר החוץ האמריקאני נענה לבקשה לפתוח את הוועידה בכרכה ובנאום על מצב היהודים בארצות אירופה. לדעת מארגני הכינוס, הדבר העניק לוועידה מעין חסות מדינית אמריקנית והעלה את יוקרתה וחיבתה. לאחר מספר דחיות נקבע המועד להתכנסות ב-11 בנובמבר 1944. גם הוועד הלאומי, שייצג את היישוב בקונגרס היהודי העולמי, נתבקש לשלוח את נציגיו. בספטמבר הגיע נחום גולדמן לארץ ובעת שדיווח על מצב הקהילה היהודית בארצות-הברית ופעילותה למען ארץ-ישראל, ביקש לדון במוסדות היישוב על סדר היום המתוכנן לקראת כינוסה של הוועידה היהודית העולמית. כינוס הוועידה עורר מחלוקת חריפה בחוגי היישוב, ובעיקר בלטה התנגדותו של דוד בן-גוריון.

בן-גוריון התנגד לכינוס הוועידה במועד שנקבע, וחשב שדיון כוללני בזכויות היהודים ושיקום חייהם בארצות אירופה לאחר המלחמה הוא מיותר ומזיק. הנושא כולו נראה בעיניו בלתי-רלוואנטי לבעיות האמיתיות, עמן התמודד העם היהודי לאחר המלחמה. לדעתו, ב-1944 היתה הדרישה להעניק שוויון-זכויות לעם היהודי מובנת מאליה, ואסור היה להעלותה שלא בהקשר לתכנית ציונית. המדינאים האורכים להשתחרר ממחויבותם הציונית, ניצלו את הדיונים כדי לטעון שניתן לחדש את החיים היהודיים בגולה, כפי שהיו לפני המלחמה, אם יובטח בסיס איתן יותר לזכויותיהם. 'זה מה שנחוץ למשרד המושבות ולמק מייד, זהו דבר אידיאלי בשבילם', קבע בן-גוריון. הוא התנגד אידיאולוגית לדרישת זכויות של מיעוט לאומי מחוץ לארץ-ישראל, וראה בכך 'גישה הסלינגפורסית'. קצפו הרב נבע ממה שהוא העריך כקוצר-ראות והעדר הבנה מדינית של מנהיגים ציונים, אשר חשובה להם יוקרה מפלגתית יותר מהעניין הלאומי הכללי. לדעתו, הם גילו דרכי-חשיבה מוגבלות וניסו לחזור ולהשתמש בטקטיקה מדינית שנקטה אחרי מלחמת-העולם הראשונה. לאחר השואה היו הסכנות להמשך בניינה של הארץ לקראת עצמאות יהודית רבות כל-כך, שרק בכורח ההצלה של שארית הפליטה ניתן יהיה להביא לשינוי מדיניותה של בריטניה בארץ-ישראל. בהקשר זה יש לראות את הציטוט האחרון שהבאנו בפתח דברינו.²⁹

אולם לדעת בן-גוריון, היתה לדברים אלה משמעות נוספת, יהודית פנימית. העם היהודי שניצל מן המלחמה, היה נבוך. רבים מבניו היו אובדי-דרך ולא ידעו כיצד יוכלו לשקם את חייהם כבני-אדם וכיהודים. רבים חיפשו פתרונות קלים, אף שלא היו בנמצא. אך היו דרכים שנראו קלות יותר, כגון קבלת תמיכה חודשית מארגוני-עזרה יהודיים, במקום לעבוד. בן-גוריון האמין, שהניצולים זקוקים לפעילות הציונית כדי למצוא את הדרך לשיקום אמיתי של חייהם וכדי לארגן את עלייתם. הוא חרד, שאם הניצולים ישמעו, כי הדיון הראשון בכינוס יהודי עולמי עוסק בהחזרת זכויות היהודים ורכושם בארצות הגולה, במקום בגאולה ובהצלה האמיתיות, הם לא יאמינו עוד כי יש מי שדואג לעתיד העם היהודי.

אני רואה עתה במרכז הענינים את המלחמה הפוליטית על גורל ארץ ישראל — כלבבות היהודים וכלבבות הגויים, ובזה אני כולל גם את יהודי בולגריה ורומניה. אנחנו שומעים עכשיו שכל הנוער היהודי בבולגריה נתפס לקומוניזם, ואם ישמעו עכשיו שכלל ישראל מתאסף לדרוש את זכויותיהם, מזה הוא למד שזה העיקר, והוא אומר: רוסיה הסובייטית תבטיח יותר את זכויות היהודים מאשר הקונגרס שלכם, זאת יאמרו גם

יהודי רומניה, ויהודי רומניה עומדים על הסף. אני יודע שרבים יכריעו בליבם, וגם הרבה ציונים, והענין שלנו הוא להביא להכרעה בליבם לארץ ישראל. הקונגרס הזה, אם גם ארץ ישראל תהיה שם, יביא להכרעה הפוכה.³⁰ (ההדגשות שלי).

לכאורה נראים דברים אלה כגישה יישובית צרה; כאילו האינטרס הציוני בלבד עמד נגד עיניו של בן-גוריון ומנע ממנו להתבונן בפיקחות אל המציאות היהודית וצרכיה. כמו שראה בוועידת אויאן אסון לציונות, כך גם עתה התנגד לדיון כלל-יהודי גלוי, משום שבמרכז ענייניו עמדו ארץ-ישראל והציונות, ולא כלל-ישראל. אולם בגישתו המדינית הכוללת של בן-גוריון היתה ההגשמה הציונית תלויה באופן מוחלט בשארית הפליטה, והצלתה של שארית הפליטה תלויה היתה בעצמאות היהודית בארץ-ישראל; דבר הדוחה ביקורת זו.

ביקור ראשון אצל הניצולים

באוקטובר 1944 נתבקש בן-גוריון על-ידי שליחי היישוב בארצות הבלקן המשוחררות לבקר את קהילותיהם. בן-גוריון, שרצה ליצור מגע ישיר עם הניצולים, נענה להזמנה. בראש וראשונה התכוון לבקר ברומניה, בה התגוררו כ-400,000 יהודים. אולם הוא לא קיבל אשרת-כניסה, וביקורו נצטמצם לבולגריה, בה נמצאו כ-40,000 יהודים. בן-גוריון שהה בבולגריה בשבוע הראשון של חודש דצמבר, ועל-פי עדותו, היה ביקור זה חוויה ציונית גדולה ואחד האירועים המרכזיים, שחזקו את אמונו בדרך המדינית שהיתווה במהלך 1944. הוא קיים שורה של פגישות עם מנהיגים בולגרים מחוגים שונים, ובהם ראש הממשלה, ועם נציגי משלחת בעלות-הברית בבולגריה. אך עיקר זמנו הוקדש לפגישות עם יהודים – בני-נוער, אנשי תנועות הנוער, ראשי הקונסיסטוריה, קומוניסטים ושליחי ארץ-ישראל. בפגישות אלו למד להכיר את הבעיות עמן התמודדה החברה היהודית, ואת גישתה לפתרון. הוא היה שותף לדיונים על הדרכים לשיקום החיים היהודיים ועל תפקידיה של הציונות.

מראות העוני, ההזנחה והאומללות בשכונות יהודיות בסופיה זיעזעו אותו. הוא חש בושה כאשר עבר הוא ומלווייו בין דירותיהם המוזנחות של ניצולי השואה ולמראה ילדיהם העירומים והיחפים. אז נתחורר לו בבהירות רבה עוד יותר, שהפתרון היחידי לשיקום חייהם של אנשים אלה הוא רק בארץ-ישראל, וחובתו של היישוב היא לקלוט את הילדים הללו ולשקמם; הוריהם יבואו בעקבותם. למרות הקשיים והמכשולים, מצא בן-גוריון בקרב אנשים אלה עוצמה ורצון נחוש להמשיך בחיים יהודיים. הרגשתו הברורה ביחס לציבור היהודי כולו היתה, שדוחק הזמן להביאו לארץ-ישראל. האויב החמור ביותר להמשך קיומם כיהודים היה אידיאולוגיות אנטי-ציוניות כחובות, ובראשן הקומוניזם והכוח הפוליטי שניתן לו. שיתוף הפעולה האפשרי בין הקומוניסטים היהודים וארגוני העזרה הלא-ציוניים, כמו הג'וינט, שהמציאו את המשאבים לשיקום החיים היהודיים בארצות הגולה, היה בעיניו הסכנה הגדולה ביותר הנשקפת להמשך קיומו של העם היהודי:

ביחס לבולגריה ולרומניה, לצרפת ולבלגיה, זו היא פרובלימה ציונית עזרה זהו ענין ציוני. אני רוצה שנסביר באמריקה, בזה תלוי גורל נפש היהודים המעטים שנותרו. עזרה

30 דברים משיבת הנהלת הסוכנות מיום 28 בספטמבר 1944, אצ"מ, פרוטוקולים, 39/2.

בן-גוריון מבקר
אצל יהודי בולגריה,
1 בדצמבר 1944

של התבוללות זו היא הסגרה לקומוניזם... המסקנה העיקרית שלי היא לציונות יש פרובלימה אחת — הצלת שארית היהודים בחדשים או בשנים הקרובות, אני אומר או, כי איני בטוח אם השארית תתקיים במשך השנים, הג'ויינט אינו פעיל שם, ואני חרד לסכנה אם החידקים של הקומוניסטים יתאחדו עם הג'ויינט.³¹

בישיבות רבות הביע בן-גוריון את התנגדותו להיכנס לפעילות בקרב הקהילות היהודיות שלא על-פי הצרכים של הציונות; והוא הרחיב את ההגדרה של 'צורכי הציונות' כמעט לכל פעילות יהודית — חינוך, סיוע כלכלי, חינוך פוליטי, הסברה בקרב הלא-יהודים וכו'. אף-על-פי שגינה דעות שהושמעו בדיוני הנהלת הסוכנות היהודית אשר הזכירו לו את הוויכוח הנושן בדבר 'עבודת ההווה', יצר הוא עצמו את ההנמקה ואת התשתית לפעילות רחבת-ידיים לסיוע לקהילות היהודיות. בפועל, חשב בן-גוריון, שעל התנועה הציונית ושליחי היישוב להנהיג כל פעולה שתיעשה בקהילות, גם כאשר האמצעים העיקריים יבואו מגורמים לא-ציוניים בעם היהודי. כל

31 דברים בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 17 בדצמבר, שם, שם. וכן ראה דברים בישיבת מזכירות מפא"י מיום 14 בדצמבר, אה"ע, 24/44; יוסף מסע בבולגריה, מדב"ג; וכן מכתבי וניה פומרניץ ואהוד אבריאלי על המסע בבולגריה; אצ"מ S25/3879; וכן פרילינג, א, פרק 10.

ילדים עולים, מניצולי אושוויץ, באוניה
הבריתית מטרופא, חיפה, 15 ביולי 1945

זאת חייב להוביל אל המטרה העיקרית – העלייה; עלייה של כל מי שרוצה ויכול לעלות, עלייה שהיתה לדידו העברת-אוכלוסין, ואשר יש לבצעה בקנה-מידה גדול ובעזרת המעצמות.³² בן-גוריון ראה בעם היהודי, על כל חלקיו, ציבור בעל אינטרסים משותפים. ודאי, לא נסותרו מעיניו שבמצבים שונים נתקיימו ניגודי-אינטרסים בין חלקים שונים של העם, בין טובת הישוב בארץ-ישראל לבין טובת הציבור היהודי בגולה. הוא לא התבונן אל העם היהודי מתוך האספקלריה של ארץ-ישראל אלא ראה בבנייה של ארץ-ישראל ככל שלב ושלב מטרה המשותפת לציבור היהודי כולו, אפילו למתנגדי הציונות שבקרבו. הוא שינה את עמדותיו, והערכתיו וגישותיו לגבי דרכי ההגשמה והמאבק הראויות על-פי מצבו של העם היהודי כולו. אצלו לא היתה קיימת הבחנה בין גאולה והצלה (הבחנה שערך וייצמן בראשית התקופה הנאצית, וחזר עליה יצחק גרינבוים לאחר שנודעו פרטי ההשמדה). ההצלה והגאולה היחידים והאמיתיים היו בהגשמת הציונות על ידי העם היהודי באמצעים ובדרכים האפשריים.

במפעל הציוני היתה העלייה אמצעי ומטרה בעת ובעונה אחת. ארגונה וביצועה היו סוגייה שנויה במחלוקת בין גורמים שונים בתנועה הציונית, וכינה לבין שלטונות המנדט. בשנות השלושים היא הפכה יותר ויותר להיות מיבחנה האמיתי של הציונות, וכך גם נראו הדברים בעיניו של בן-גוריון. הגלגולים השונים שעברו תכניות העלייה שלו, והמקום שהיא תפסה בגישתו לעם היהודי ולארץ-ישראל, מבטאים את עיקרי השקפתו המדינית. לא ייפלא אפוא, כי בשנים שלאחר תום מלחמת-העולם השנייה הפכה העלייה, אם כי בצורתה הבלתי-חוקית, לדרך מרכזית במאבק שניהלה המדיניות הציונית. בכך באו לידי ביטוי התפיסה המאחדת של העם היהודי והעמדה הציונית בדבר אחדות הגורל היהודי, גם אצל מי שאינו שותף לאידיאולוגיה הציונית.

32 לגישתו של בן-גוריון לענייני העזרה ושיקום הגולה ראה דבריו בישיבות הנהלת הסוכנות ישיבות מיום 3, 21, ו-28 בדפטמבר ו-22 באוקטובר, 16 ו-17 בדצמבר, אצ"מ, פרוטוקולים, 39/2; בן-גוריון, במערכה, ד, עמ' 205-193.